

Předmluva.

Problém naší hudební emigrace je jedna z nejdůležitějších otázek naší hudební historie. Již fakt sám, že řada našich skladatelů opustila naše země, aby své síly věnovala cizímu umění, a že mezi nimi byli tvůrcové, kteří v cizím prostředí nejen neutonuli, nýbrž naopak dovedli zasáhnouti účinně do jeho hudebního vývoje, ukazuje význam tohoto hudebně-historického problému. Tato hudební emigrace nebyla zjev nahodilý nebo náhodný. Bylo to celé hnutí, které vedlo naše hudebníky do ciziny. Mezi skladateli tohoto proudu jsou jména v evropské hudbě velmi významná, jako Zelenka, Jan Stamic, F. X. Richter, Bendové, Mysliveček, Reicha, L. Dusík, nehledě k četným jménům významu menšího. Vedle skladatelské emigrace byla současně emigrace výkonných hudebníků, která byla početně ještě silnější. Nebylo tehdy v Evropě větší kapely, v níž by nebyl hrál nějaký muzikant z našich zemí. Toto hnutí se stává pro 18. stol. typickým a zasahuje až do polovice stol. 19. (Fr. Škroup). Ještě B. Smetana navazuje svým odchodem do Göteborgu na emigrační tradici.

Naši hudební migraci lze dělit na několik větví podle toho, kam směřovala: 1. proud severoněmecký do Drážďan a do Berlína (Zelenka, Bendové), 2. proud západoněmecký do Mannheimu (Stamic, Richter), 3. proud do Itálie (Mysliveček), jenž v některých případech splývá s 4. proudem do Vídně, který byl nejsilnější v době klasicismu (Vaňhal, Vraničtí, Jirovec, Pichl a j.) a konečně 5. směr pařížský a londýnský (Reicha, L. Dusík). Svým uměleckým významem nejvíce vynikl směr severoněmecký, mannheimský a italský, v pozdější době pařížský. Ba dokonce Chr. V. Gluck patří z velké části tomuto emigračnímu hnutí, neboť jeho dětská léta i jeho první umělecké dojmy patří Čechům.

Mluvíme-li o typickém hnutí hudební emigrace, není tím řečeno, že by zde šlo o hnutí jednotného charakteru nebo dokonce jednotné

organisace. Ani v jednotlivých proudech, pokud jsou zastoupeny několika skladateli, nelze o takové jednotě mluvit. Zde právě je úkolem naší hudební historiografie, aby tato emigrace byla probadána zcela konkrétně a monograficky v jednotlivých zjevech. Je to sice jeden z nejnepohodnějších úkolů při roztržitém pramenů po všech evropských knihovnách a při tom, že celá tato doba je u nás dosud takřka nezpracována, ale je nutný, máme-li pokročit dále za běžné fráze o bohatství naší hudby, dokumentované těmito emigranty. Na konkrétních případech jednotlivých emigrantů bude nutno ukázat, co si přinesli svého z vlasti, do jaké míry si to dovedli uchovat, v čem podleli cizímu prostředí, co pro toto prostředí přinesli svého a tedy nového a pokud tyto nové tvůrčí činy měly zpětný vliv na hudbu v našich zemích. V těchto otázkách je dán problém každého jednotlivého emigranta a je jasné, že zde odpověď může dáti jenom hudebně-historická kritika zachovaných hudebních pramenů. Teprve až tyto monografické práce budou provedeny, bude možno dáti souhrnný úsudek o celkovém významu naší hudební emigrace pro naši hudbu. Jak vidět, je to úkol pro celou generaci badatelskou.

Moje práce přináší příspěvek k této otázce. Zabývá se životními osudy a tvorbou Jiřího Bendy, který patří k nejvýznačnějším zástupcům onoho emigračního hnutí. Je to monografie, která chce vysledovati genesi tohoto skladatelského zjevu, stanoviti jeho tvůrčí typ a individuálnost a vyřešiti jeho poměr k hudbě evropské a k naší. Mám za nutno poznamenati, že má práce je odbornou monografií a že se tedy nešíří o četných otázkách, kterých bylo třeba se dotknouti, ale které jsou již odjinud známy. Tak na př. vysvětlovat význam takového Corelliho, Vivaldiho, Al. Scarlattiho nebo Fr. Ant. hraběte Sporecka, voltairiánského osvícenství Fridricha II. a pod. bylo by zde zbytečné. To jsou prostě dnes již známá historická fakta a tu jde jen o to, v jakém poměru jsou k naší otázce a k našim uměleckým událostem. Je to příkazem nutné ekonomie a koncentrace práce, neboť jinak by takovými zbytečnými epizodickými výklady vzrostla do nekonečna. Je rozdělena na tři části: I. Mládí Bendovo, příchod do Berlína a pobyt tam až do odchodu do Goty r. 1750. II. Benda v Gotě do r. 1774: dvůr v Gotě, kapela, Bendovy chrámové kantáty a instrumentální hudba. III. Bendův

melodram a singspiel, odchod z Goty 1778 a poslední léta filosofa-samotáře. Toto rozdělení je dáno povahou Bendova uměleckého vývoje, jak to vysvitne z celé práce. Chtěl jsem ji publikovati v celku, ale okolnosti rázu vnějšího mne nutí, vydati první část zvlášť.

Je to možno také proto, že její ráz je v jedné věci odlišný od dalších dvou: nepřináší ještě nikde hudebně-historické analýsy Bendova díla. Příčina je prostě v povaze zachovaných děl Bendových. Jest totiž zvláštní, že jeho skladby jsou zachovány až z doby po příchodu do Goty, tedy po r. 1750, kdy Bendovi bylo 28 let, ačkoliv není o tom pochyby, že Benda byl již dříve skladatelsky činný. Tato povaha pramenů určila také metodický postup této první části. Jsou zde vypsány základy, z nichž umělecká osobnost Bendova rostla nebo mohla růst, a hudebně-historická kritika dalších dvou částí této práce ukáže, co z těchto základů skutečně přešlo v jeho dílo a v celou osobnost. Protože pak vedle hudebně-historické kritiky díla považuji za úkol umělecké monografie, vystopovati po vývojové stránce pokud možno všechna vlákna, z nichž se sprádá psychický organismus umělcův, kladu v čelo práce zcela stručný portret svého hrdiny s naznačením jeho nejvýznačnějších rysů, aby tak čtenář předem věděl, proč jest sledována ta neb ona nit.

Bude-li v této části často řeč o prostředí, v němž Benda žil, není tím míněno, že by jím byl býval skladatel pasivně determinován. Individualita tvůrce se nejeví v determinujícím recipování vlivů, nýbrž naopak v tom, jak a co si ze svého prostředí vybírá, aby to hovělo jeho nejosobitější povaze umělecké. Proto, budeme-li se v této části zabývati také otázkou Bendova prostředí, bude to proto, abychom na tomto základě mohli přesně poznati, co si osobnost Bendova z tohoto prostředí vybrala a jak si to ve svém nitru zpracovala a přizpůsobila k vlastní umělecké potřebě. To však bude možno učiniti až v dalších dvou svazcích na podkladě hudebně-historické kritiky Bendových skladeb, i když něco bude moci býti naznačeno již zde.

Ačkoliv postava Jiřího Bendy je v hudební historii dobře známa, přece literatura o celkové jeho umělecké osobnosti je dodnes nepatrná. Jejím základem je stále životopis, který uveřejnil známý

vydavatel nekrologů, archeolog a numismatik A. H. Friedr. Schlichtegroll ve své práci *Nekrolog auf das Jahr 1795, II. sv.* (Gotha, Perthes). Schlichtegroll, ačkoliv je značně mladší nežli Benda (nar. 1765 ve Waltershausen u Goty, zemř. 1822 v Mnichově), znal přece Bendu ze svého působiště v Gotě (byl tam v letech 1787—1800 profesorem na gymnasiu), a jeho životopis je cenný tím, že v něm zachytil některé výrazné rysy Bendovy osobnosti. V líčení historické souvislosti je však málo spolehlivý. Sám si toho však byl vědom, neboť se v úvodě omlouvá, budou-li jeho data chybná. Spoléhal na Bendovu autobiografii, která se však nenašla, a tak byl Schlichtegroll odkázán na to, co mu bylo po ruce. Předtím vydal Meusel ve svých *Miscellaneen artistischen Inhalts*, Erfurt, II. sv. z r. 1782 (str. 323 a násl.) seznam členů rodiny Bendů s připojenými životopisnými daty, která jsou však velice kusá. Joh. Friedr. Reichardt otiskl ve své publikaci *Musikalischer Almanach*, Berlín 1796, stručnou charakteristiku Bendova života, kterou psal ještě za života Bendova, a ve svém listě *Lyceum der schönen Künste*, Berlín 1797, přidal po smrti Bendově vypravování některých anekdotických příběhů z jeho života. Na Schlichtegrollovi a Reichardtovi se zakládají biografické stati lexikální, jako u Gerbera (v obojím vydání) Schillinga, Fétise a Ledebura (*Tonkünstlerlex. Berlins*, 1861, jenž přidává některé detaily a opravy). Dlabáč se zmiňuje ve svém *Künstlerlexikonu* o Jiřím Bendovi velice kuse. První samostatnou biografii o Bendovi vydal Rich. Hodermann: *Georg Benda*, Coburg 1895. Význam této brožurky (7 stran) je toliko v tom, že otiskuje seznam aktů o Bendovi ze zámeckého archivu v Gotě a Bendovu specifikaci skladeb z r. 1778. Jinak však je to nepřesná a neúplná snůška toho, co našel u Schlichtegrolla. Práce Edg. Istela *Die Entstehung des deutschen Melodrams*, Berlin 1906, a Fr. Brücknera *Georg Benda und das deutsche Singspiel* (S. I. Mg. V, 1904, 571 a násl.) přinášejí příspěvky k jednotlivým skladbám Bendovým, ale k jeho dílu jakožto celku nehledí. Bude k nim přihlédnuto až na příslušném místě. Tím je cizí literatura o celkovém zjevu Jiřího Bandy vyčerpána.

U nás, necháme-li stranou článek v Daliboru 1860, jenž je čerpán zase ze Schlichtegrolla a Reichardta, napsána byla první obsažnější knížka o Bendovi vůbec, a to Karlem Hůlkou *Jiří*

Benda, studie o starším českém hudebníku, Praha 1903, 84 str. Cena této práce je v tom, že se Hůlka nespokojil opakováním toho, co před ním řekli již jiní, nýbrž že se snažil získati studiem v archivu gotského zámku nový materiál. Proto jeho práce bude mítí vždy čestné místo v literatuře o Bendovi. K mládí Bendovu podal cenné příspěvky Al. Hnilička. Budou citovány v tomto svazku.

Všechny uvedené spisy mají tu společnou vlastnost, že na Jiřího Bendu pohlížejí jenom jako na tvůrce melodramu a na skladatele singspielů. Je ovšem pravda, že melodramem si Benda vydobyl svého vlastního postavení v evropské hudbě a že jím umělecký význam jeho vrcholí. Ale bylo by chybou umělecké monografie, kdyby se omezila toliko na tento význam skladatelův. Melodram Bendův jakožto jeho vrcholný projev vyrostl ze základu celé předcházející skladatelské činnosti Bendovy a problém jeho melodramu nebude dříve historicky objasněn, dokud nepoznáme této předcházející činnosti. Je to hlavně chrámová kantáta, instrumentální hudba a dramatické pokusy před r. 1774 (t. j. před Ariadnou). Těmto otázkám dosud práce o Bendovi nevěnovaly pozornosti. Tím se stalo, že Bendova umělecká osobnost byla se stanoviska vývojové logiky nepochopitelná. Náhle, bez předchozích předzvěstí objevoval se v dosavadní hudební historiografii Jiří Benda se svým melodramem r. 1774, tedy ve věku 52 let, kdežto z předchozí jeho tvorby byly známy sotva názvy skladeb. A přece ve svém melodramu vystupuje s takovou pohotovostí, jistotou a vervou, že není jinak možno, než že tento jeho vrcholný projev tvůrčí dlouho zrál a že vyrostl z hlubokých kořenů. Není možno, že by byli dva Bendové, jak tomu chtěla dosavadní historiografie: jeden před 1774, jenž znamenal málo, a druhý po r. 1774, jenž k sobě obrátil pozornost Evropy. Tento dualismus odstraniti a nahraditi jej jednotnou vývojovou linií, na níž bude stopován psychický růst Bendův, chce moje práce. Úkolem jejím je postihnouti uměleckou osobnost Jiřího Benda po prvé v celé vývojové souvislosti, od rodových tradic na domácí půdě přes prostředí ciziny až k jeho všem tvůrčím činům. Pohlížíme-li na jeho melodram také jako na jeho vrcholný čin umělecký. — v tom se shodovali již současníci Bendovi —, není tím řečeno, že bychom stavěli ostatní jeho dílo do stínu svého hudebně-historického zájmu. To ukáže druhá část této práce,

kde po prvé bude probrána Bendova chrámová kantáta a instrumentální hudba.

Z tištěných pramenů, které mají význam pro životopis Jiřího Bendy, uvádím zde Autobiografii jeho bratra Františka Bendy. Její první znění ve formě nepřímého vypravování, jež sdělil Frant. Benda neznámému pisateli, vyšlo v Hillerových *Wöchentliche Nachrichten die Musik betreffend*, Lipsko 1766, str. 175 a násl. a v novém otisku v Hillerově díle *Lebensbeschreibung berühmter Musikgelehrten und Tonkünstler*, Lipsko 1784. V druhém znění vyšla ve formě přímého vypravování a s některými dodatky v *Neue Berliner Musikzeitung*, 1857, str. 32 a násl. Český komentovaný překlad tohoto znění vydal Jar. Čeleda v časopise *Za hudebním vzděláním*, Plzeň 1926, I. roč., seš. 4. a násl. Cena Autobiografie Frant. Bendy jest hlavně v její spolehlivosti a pravdomluvnosti. O tom přinese tento svazek doklady. — Dopisy Bendovy jsou zachovány toliko z posledních let jeho života. Otiskl je Schlichte groll v uvedeném nekrologu a Fr. Brückner v citovaném článku. Otisk Brücknerův jest však nepřesný a neúplný, jak bude ukázáno v poslední části této práce.

Při otázce pramenů nutno se zmíniti o autobiografii Jiřího Bendy. Podle svědectví Joh. Friedr. Reichardta chystal Jiří Benda na konci svého života autobiografii a slíbil, že mu ji dá k otisku. Reichardt o tom psal nedlouho před smrtí Bendovou r. 1795 ve svém časopise *Musikal. Almanach*, který však vyšel až s datem 1796. Svou skizzu umělecké osobnosti Bendovy končí: „Ich mag die merkwürdige Lebens- und Künstlergeschichte dieses Meisters hier nicht weiter berühren, da seine Freundschaft mir die Zusage gegeben, daß er *sein von ihm selbst entworfenenes Leben* meinen Händen zur Bekanntmachung anvertrauen wolle.“ Po smrti Bendově, který zemřel v Kostřici (Köstritz) u Altenburku 6. listopadu 1795, pátral Reichardt po této autobiografii, ale marně. Ve svém časopise *Lyceum der schönen Künste* 1797, 145, znovu píše, že měl „Aussicht das vollständige Leben Georg Benda's von ihm selbst entworfen zu erhalten. Der edle Mann starb gleich nach Abdruck jener Schilderung (míni tím uvedenou skizzu v Mus. Alm.) und da es dem Herausgeber bis jetzt, ohnerachtet aller angewandten Mühe, ganz unmöglich geworden ist, auch nur einige Nachricht von dem Schick-

sal jener Selbstbiographie zu erhalten“, otiskuje anekdotické příběhy. Svědectví tohoto známého publicisty je tím závažnější, že Reichardt byl příbuzný Jiřího Bendy; měl za manželku Julianu, dceru jeho bratra Františka. Z toho důvodu jsem sám pátral v Kostřici. nenalezly-li by se tam přece stopy po tomto prameni, ale marně.

Práce tato je založena na původních pramenech listinných i hudebních, které budou na příslušných místech citovány a analysovány. Zde zatím uvádím jména knihoven a archivů, jež mi poskytlly pramenný materiál, vzdáváje již nyní jejich správám svůj srdečný dík.

Jest to především bývalý vévodský, dnes státní durinský archiv na zámku Friedensteine v Gotě a vévodská knihovna tamtéž. Jejich řediteli dr. Schmidt-Ewaldovi a vrch. sekretáři A. Darrovi děkuji za zvláště příkladnou ochotu, s níž vyhovovali mým přáním za mých pobytů v Gotě. Při tom vděčně vzpomínám zemřelého ředitele prof. Georgesa († 1922), jenž se známou svou roztomilou obětavostí podporoval mé snahy, kdy jsem ještě jako takřka student začal sbírat v Gotě prameny k Bendovi. Z Goty jsou to dále matriční archiv augustiniánský, archiv lóže svobodného zednářstva, měst. museum; v městské registratuře byly výsledky mého pátrání negativní. Děkuji za účinnou pomoc i prof. Rabichovi v Gotě, jenž veřejným provoláním v „Gothaisches Tageblatt“ z 8. července 1928 vyzval majitele památek po Bendovi, aby mi je půjčili k účelu mé práce.

S podobnou laskavou a činorodou ochotou jsem se setkal u všech knihoven a ústavů v Německu a mám za svou povinnost zde vděčně přiznati, že bez této ochoty byl bych sotva mohl dokončiti práci, jejíž prameny jsou z největší části tak odlehlé. Jest to pruský státní a tajný archiv v Berlíně, domácí dvorský archiv v Berlíně-Charlottenburku, pruská státní knihovna v Berlíně, matriční úřad v Postupimi, městská knihovna v Lipsku, Augšpurku a Frankfurtu nad Moh., stát. a universitní knihovna v Královci, stát. knihovna v Drážďanech, stát. anhaltský archiv v Zerbstu (Srbíště), zámecký archiv ve Výmáru, stát. archiv v Altenburku, Nár. knihovna ve Vídni a hudební sbírka (archiv) spolku Musikfreunde tamtéž, knihovna konservatoře v Bruselu,

z níž mi thematický seznam Bendových skladeb laskavě pořídil PhDr. Jan Racek, archiv bratrské náboženské obce v Neudietendorfě u Goty a bratrský archiv v Herrnhutu (Ochranově).

Z domácích knihoven se stejnou vděčností uvádím univers. knihovnu v Brně, knihovnu a hudební archiv Nár. musea v Praze, knihovnu a archiv kláštera premonstrátů na Strahově, hudební archiv kláštera křižovníků v Praze I., centrální schwarzenberský archiv na zámku v Čes. Krumlově, měst. museum v Jičíně a knihovnu stát. gymnasia tamtéž a matriční archiv farního úřadu v Nov. Benátkách. Srovnávací prameny mi vydatně poskytli hudební archiv Zem. musea v Brně.

Nejvíce pramenů, které jsem sebral ve vzpomenuých právě archivech a knihovnách, hlavně cizích, bude užito v druhé a třetí části této práce.

Většina těchto knihoven domácích a část cizích poskytla mi též nutné prameny srovnávací. To souvisí s povahou dosavadní naší hudební historiografie, zabývající se 18. stoletím. Možno-li říci, že je všeobecná historiografie 18. století u nás dosud půdou velmi málou zoranou, platí to tím více o hudební historiografii. Zde jsou mezery někdy až zoufalé a kdo chce přinést z této doby novou samostatnou práci, ví, jaké základní potíže je nutno překonávat. Vždyť ani o soustavnou evidenci hudebních pramenů není u nás dosud postaráno, takže zde je nutno si raziti cestu od základu a často houštinami velmi neschůdnými. Zmiňuji-li se o této věci, kterou dobře zná každý, kdo se pustí v samostatnou práci na půdě této doby, děje se tak proto, aby byl vysvětlen rozsah některých kapitol. Tak na př. v této části 2. kapitola *U jezuitů* vzrostla proto, že nebylo možno opřít se o nějakou práci, která by podávala spolehlivý obraz života v jezuitských kolejkách oné doby. Zde bylo nutno k tomuto obrazu se dostat samostatnou cestou na základě původních pramenů.

Pro první kapitolu této práce vděčím za cennou pomoc konservátoru minist. šk. Jar. Čeledovi. Jar. Čeleda připravuje již delší dobu monografii o Františku Bendovi a při svém bydlišti v Ml. Boleslavi sebral obšírný genealogický materiál k rodu Bendovu a Brixiovu ze záznamů v matrikách a měst. knihách. V otázce genealogie rodu Bendova jsme se sešli na společné cestě, a to v přátelské a loyální

shodě. Vida jeho obšírný a důkladný genealogický materiál, nepouštěl jsem se arci do samostatného zpracování této otázky a ponechal ji jeho chystané publikaci, která bude jistě velmi cenným příspěvkem k dějinám naší hudby v oné době. Pan Čeleda dal mi se vzácným porozuměním a se stejně vzácnou ochotou k dispozici svůj materiál, z něhož jsem použil toho, čeho bylo třeba pro otázku muzikantské tradice rodu Bendova. Na příslušném místě kvitují s upřímnými díky panu Čeledovi tuto přátelskou službu se stejnou loyálností, s jakou mi ji prokázal.

Upřímné díky vzdávám i kol. univ. prof. Fr. Novotnému a kol. prof. dru Al. Gregorovi za to, že se mnou četli korektury.

Ke konci budiž mi dovoleno několik slov rázu osobního. Věnování, postavené v čelo celé práce, není odůvodněno jen tím, že se O. Hostinský u nás první zabýval estetickým problémem melodramu Bendova. Má ještě jiný význam. Prvním, nesmělým začátkem této práce byla moje disertace o melodramu Bendově a Rousseauově, kde jsem provedl kritické hudebně-historické srovnání obou forem. Byl to pokus, jenž byl prvním plodem mého studentského zájmu o problém české hudební emigrace. Tehdy již jsem pojal plán obsáhlé monografie o Jiřím Bendovi a začal sbírat pramenný materiál v knihovnách a archivech v Německu. Ale poznal jsem, že k úplnému řešení otázky hudební emigrace v případě Bendově (jakož i v jiných) je nutno znáti především dobře hudební poměry domácí. To me odvedlo k pracím o naší hudbě té doby, hlavně o hudebním baroku. Válka a vnější příčiny, vyplývající z poměrů popřevratových, způsobily, že se vracím poněkud opožděně k přerušnému thematic; snad za to tím více uzrálo. Ale vracím se také ve vzpomínkách k prvnímu nesmělému začátku své práce, k oné disertaci. Jejím laskavým i přísným posuzovatelem byl prof. Hostinský, který mne také pobízel k další činnosti v tomto směru. Plním touto prací slib, který jsem dal svému nezapomenutelnému učiteli, a věnuji ji proto s vděčnou myslí jeho památce.

Ľ Brně dne 30. listopadu 1928.

V. H.

